

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika

Iran and South Caucasia: A Pragmatist Foreign Policy

Şevket Şeker¹

Öz

İran, 1979 devrimi sonrasında İslami bir ideoloji temelli iç ve dış politika benimsemiştir. Benimsediği politika çerçevesinde Orta Doğu'da din bağlamında ve Şii'lik özelinde sergilediği yaklaşımı Kafkasya ve Orta Asya'da pragmatist bir tavır takınarak benimsememiştir. Pragmatist tavrı güvenlikçi ve statükocu tutumunun bir yansımasıdır. İran bölgede ulusal güvenliğini tehdit edebilecek değişimlere karşı mevcut statükonun sürdürülmesinden yana olmuştur. Ülkesinde yaşayan Azerbaycan Türkleri, İran'ın Azerbaycan'a yaklaşımını etkilemiştir. Dolayısıyla Ermenistan ile ilişkileri bu çekince üzerine inşa edilmiştir. İki ülkenin ortak sorunları zorunlu iş birliğinin doğmasına yol açmıştır. İran, Azerbaycan'ı Ermenistan'la dengelemeye çalışan bir politika benimsemiştir. Bunun yanı sıra uluslararası toplumdan izole edilen İran, Avrupa pazarına erişim için stratejik bir konumda gördüğü Gürcistan'la yakın ilişki kurmaya gayret etmiştir. Ancak iki ülke soğuk, inişli çıkışlı bir trend de ilişki geliştirmiştir. İran, dini kimliğini arka plana iterek, güvenlikçi ve temkinli bir bakış açısıyla Kafkasya'da meydana gelen yeni jeopolitik denkleme ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda İran'ın dini araçsallaştırdığının da bir göstergesi olmuştur. Bu çalışmada İran'ın Güney Kafkasya yaklaşımı ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İran, Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan.*

Abstract

After the 1979 revolution, Iran adopted an Islamic ideology-based domestic and foreign policy. Within the framework of the policy he adopted, he did not adopt the approach he exhibited in the context of religion and Shiism in the Middle East by adopting a pragmatist attitude in the Caucasus and Central Asia. His pragmatist attitude is a reflection of his security and status quo attitude. Iran has been in favor of maintaining the current status quo against changes in the region that could threaten its national security. Azerbaijani Turks living in their country have affected Iran's approach to Azerbaijan. Therefore, its relations with Armenia are built on this reservation. The common problems of the two countries have led to the emergence of compulsory cooperation. Iran has adopted a policy that tries to balance Azerbaijan with Armenia. In addition, Iran, isolated from the international community, has tried to establish a close relationship with Georgia, which it sees in a strategic position to access the European Market. However, the two countries have developed a relationship in a cold, fluctuating trend. Iran has tried to keep pace with the new geopolitical equation taking place in the Caucasus with a security and cautious point of view by pushing its religious identity to the background. This situation has also been an indication that Iran has instrumentalized religion. In this study, Iran's approach to the South Caucasus and its relations with Azerbaijan, Armenia and Georgia are examined.

Keywords: *Iran, Caucasus, Azerbaijan, Georgia, Armenia.*

1. Giriş

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında, Taman Yarımadası'ndan Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan yaklaşık 1440 km uzunluğundaki dağlık bölgeye Kafkasya adı verilmektedir. Kafkasya Kafkas dağlarıyla ikiye bölünmüştür. Kuzeyde kalan kısma Kuzey Kafkasya veya Sirkafkasiyen (Kafkasönü), güney kısmınaysa Transkafkasya denilmektedir. Kuzeyde ise Don ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı hattı, güneyde Aras ve Çoruh Nehri bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'da geniş düzlükler mevcutken, Güney Kafkasya genel olarak dağlık bir

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, E-posta: sevkettsekerr@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2950-8858>

bölgedir. Buna karşın Güney Kafkasya bölgesi; tarihi, siyasi ve dini nedenlerden dolayı birçok kavim arasında güç ve rekabet mücadelelerine sahne olmuştur. Topluluklar ve kavimler için geçiş güzergahı olan Güney Kafkasya, birçok kavmin yerleşim alanı olmuştur ve bu nedenle halklar mozaiki olarak ifade edilmektedir (Özey, 2017: 3-4).

İran'ın Kafkasya ile ilk teması Ahameniş ve Persler döneminde olmuştur. Sasanilerle devam eden süreç Safevilere kadar kesilmiştir. İran kaynaklarına göre 651'de Sasanilerin Araplar tarafından yıkılışıyla başlayan ardından Türk ve Moğol hakimiyetiyle devam eden süreç işgal olarak adlandırılmaktadır. Safevilerden sonra Kaçarlarla Kafkasya'daki hakimiyetini kaybeden İran, Soğuk Savaş sonrasına kadar bölgeyle pek ilgilenmemiştir. Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktür, İran'ın Kafkaslarla yeniden etkileşime geçtiği dönemi başlatmıştır.

1979 devrimi sonrasında İslam cumhuriyetinin kurumsallaşma süreciyle iç ve dış politikada dönüşüm başlamıştır. Devrim sonrası İran bütün politikalarını İslam temelinde ve Şiilik özelinde güncellerken, Kafkasya'da bu dönüşüm pragmatist bir çerçevede gerçekleşmiştir. Bu çalışmada İran'ın Kafkasya bölgesiyle tarihi geçmiş, devrim sonrası dış politika dinamikleri, Güney Kafkasya'ya yaklaşımı ele alınmaya çalışılmış olup, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ilişkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda İran'ın dini araçsallaştırdığı Kafkasya yaklaşımıyla ortaya çıkmıştır.

2. Kafkasya'da İran'ın Tarihi Mirası

Kafkasya, tarih boyunca birçok güçlü devletin güç ve rekabet alanı olmuştur. İlk Çağda Roma-Pers-İskit mücadelesi Orta Çağda Bizans-Sasani-Hazar mücadelesine dönüşürken, XVI. yüzyıl sonrasında Osmanlı-Rus-Safevi mücadelesine tanık olmuştur. Kafkasya'nın coğrafi özellikleri Kafkasya'nın kontrol edilmesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır (Saydam, 1997: 25). Kuzeyde hüküm süren güçler Güney Kafkasya'ya hakimiyet kuramazken, Güneyde hüküm sürenlerse Kuzeyde pek bir varlık gösterememiştir. Hazarlar Güney Kafkasya'da etkili olamazken, Sasaniler ise kuzeyde etkili olamamıştır. Bununla birlikte Emeviler Güney Kafkasya'yı kontrol ederek İslamlaşmasında etkili olurken, kuzeyde Hazarları yenmiş olmasına rağmen etkili olamamış ve İslamiyet istenilen ölçüde yayılamamıştır. XVI. yüzyıl sonrasında Osmanlı ve Safevi mücadelesinde Osmanlı'nın ya da Safevilerin bir türlü kalıcı bir zafer kazanamaması da coğrafyanın birer yansımasıdır.

İran'ın Kafkasya hakimiyeti ve ilişkisi Pers İmparatorluğu'yla başlar. Perslerden sonra Sasaniler, Sasanilerden sonraysa Safevi ve halefi Kaçarlar Kafkasya'da hakimiyet kurmuşlardır. Kafkasya, stratejik önemi nedeniyle İran'da hüküm süren devletlerin hedeflerinin başında olmuştur. Safevi iktidarı döneminde Safevilerle birlikte Osmanlı'nın da bu coğrafyayı kontrol etme politikası iki devlet arasındaki rekabetin başlıca sebeplerinden biridir. Azerbaycan merkezli kurulan Safevi Devleti, Gürcistan sınırından Şirvan ve Dağıstan'a kadar Kafkasya'nın önemli bir kısmında kontrol sahibiydi. Bunun yanında Karadeniz kıyısından Anadolu içlerine kadar etki alanını artırma çabası içindeydi (Küpeli, 2015: 96). Bu durum Osmanlıları ve Safevileri birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin gücü ve yükselişi karşısında Safeviler etkili olamamış ve Osmanlılar, Safevilerin Azerbaycan hakimiyetini sarsmıştır. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda sürekli bir mücadele halinde olan iki devlet, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla aralarındaki savaşı nihayete erdirmiştir. İki devlet arasında yaşanan savaşlar her iki devleti de çok yıpratmış ve güçlerini eritmiştir.

1722 yılında Safevilerin yıkılması sonrasında yaklaşık 70 yıl İran coğrafyası karışıklıklara ve çeşitli güçlerin mücadele alanına dönmüştür. 1795 yılında Kaçar Hanedanı İran'ı kontrol altına almıştır. İran'da Kaçar Hanedanlığının kurucusu olan Ağa Muhammed Han, İran'da kontrolü sağladıktan sonra Kafkasya'ya sefer düzenlemiştir. Sefer sonucunda Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmında hakimiyet sağlamış ve İran'a geri dönerek 1796 yılında Şahlığını ilan etmiştir. Osmanlılar bu dönemde aldığı Rus mağlubiyetleri nedeniyle İran'a karşı temkinli davranmanın ötesine geçmemiş ve Kafkasya'daki hanların yardım talebine etkili bir cevap verememiştir

(Ateş, 2014: 49-51). Osmanlılar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Kafkasya'daki nüfuzunu ve etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Muhammed Han Kafkasya'da etkinliğini arttırırken, Rus Çarlığı Güney Kafkasya'ya sarkmaya başlamıştır. Bundan dolayı Kaçar Hanedanlığı, XIX. yüzyılın başından itibaren Ruslarla mücadele içerisinde olmuştur. Her iki ülkenin Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesi Rusya'nın kazanmasıyla sonuçlanmıştır. İran bu dönemde Rusya'ya karşı ardı ardına yenilgiler almış ve başarılı olamamıştır. Taraflar arasında 1813'de Gülistan Antlaşması, 1828 yılında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Yapılan bu antlaşmalarla Güney Kafkasya Sovyetlerin kontrolüne geçmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan Türkleri ve vatanları ikiye bölünmüştür. Antlaşma yapılırken Azerbaycan Türklerine söz hakkı verilmemiştir. Rusya, antlaşmalar sonucunda Ermeni bölgesi ve devleti kurma çabasına girmiştir (Yeşilot, 2008: 191). Rusya İran üzerinde ağırlığını ve nüfuzunu arttırmaya başlarken, İran'da Kafkasya'daki etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Türkmençay Antlaşması sonrasında Ruslar bölgeye Ermeni nüfusu gelmesinin önünü açmış ve Ermenistan'ın kurulmasının temellerini atmaya başlamıştır.

İran ve Türkistan coğrafyası, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve İngiltere arasında nüfuz mücadelesi verdikleri bir sahaya dönmüştür (Karadeniz, 2009: 53). Rusya, İran'ın kuzeyinden güneye Basra Körfezine yayılmak ve o havzayı kontrol etmek isterken, İngiltere, Hindistan'ın güvenliği için İran'ı can damarlarından biri olarak görmekteydi (Karadeniz, 2011: 1014). Rusya'nın 1905'te Japonya karşısında yenilgi alması ve değişen güç dengesi Rusya'yı İngiltere'yle anlaşmak zorunda bırakmıştır. İngiltere'yle 1907 yılında Motono-Izwolsky ve Grey-Izwolsky anlaşmaları imzalamıştır. İlk anlaşmayla Afganistan İngiltere'ye bırakılırken, ikinci anlaşmayla İran iki devlet arasında paylaştırıldı. İran'ın kuzey bölgesi Rus etki alanına bırakılırken, güney bölgesi İngiliz etki alanına bırakılmıştır. İran'ın ortasının tarafsız bir şekilde kalması öngörülmüştür (Erkan, 2010: 100). Bu şekilde İngiltere İran üzerinden sömürgelerine gelebilecek herhangi bir saldırı girişiminin önüne geçmekteydi. Bu dönemde İran bağımsız, tutarlı ve milli çıkarları doğrultusunda ne Kafkasya politikası ne de dış politika takip edebilmiştir.

İran, anlaşmanın öğrenilmesi sonrasında iç savaşa sürüklenmiş ve kaos içerisinde kalmıştır. Anayasal rejim denemeleri olmuş, fakat İngiliz ve Rus müdahalesi nedeniyle başarılı olamamıştır. Bu sebeple I. Dünya Savaşı boyunca İran, karışıklık içinde ve işgal altındaydı. Savaş sonunda Rusya'da yaşanan devrim Rusların İran'dan çekilmesine yol açmıştır. İngiltere İran'da yalnız kalmış ve nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı sonunda Rusların Kafkasya hakimiyetini kaybetmesi üzerine burada bağımsız devletlerin ortaya çıkması İran yönetiminde Kafkaslarda yeniden toprak talebi iddiası doğurmuştur. Bu amaçla İran 1919 yılında Paris Barış Konferansı'na katılmış; Bakü, Gence, Erivan, Karabağ ve Nahçıvan gibi yerleşim yerleriyle tarihsel, kültürel, dini ve etnik açıdan bağları olduğunu ifade etmiş ve İran'a iadesini talep etmiştir. Bu nedenle savaş sonundan 1920 yılına kadar Kafkasya'da kurulan Dağıstan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı tanımamıştır. Fakat 1920 sonrasında Bolşeviklerin Kafkasya'da kurulan devletlerin egemenliğine son vermesi ve 26 Şubat 1921'de Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalaması sonucunda İran bu iddiasından vazgeçmiştir (Sinkaya, 2012: 230).

Rusya'da Bolşevik yönetiminin toparlanıp İran'la ilgili yeni politikalar geliştirmesi, 1907 sonrası İngiltere ile arasındaki iş birliğini rekabete dönüştürmüştür. İngiltere'nin İran'daki varlığını sağlamlaştıracak ve petrol imtiyazını elde edecek 1919 İngiliz-İran Anlaşması'nı (Anglo-Iranian Treaty) onaylatma çabaları büyük bir kargaşa ve isyana neden olmuştur. İngiltere istediği anlaşmaları ve İran'da kendi nüfuzunu sorunsuz teşkil etmek ve kalıcı olabilmek için askeri diktatörlük kurma çabasına girmiş ve Rıza Han'ın iktidara gelmesine yardımcı olmuştur (Karadeniz, 2013: 301). Rıza Han'ın İran'da yönetimi ele geçirmesiyle Pehlevi dönemi başlamıştır.

Rıza Han hızlı bir modernleşme çabası içine girerken ülkede adeta “halka rağmen şah için reform” dönemi başlamıştı. Bu dönemde İngiliz desteğiyle gelen Rıza Han, İngilizleri ve Rusları dengelemek için ABD ile ilişkilerini geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İngiltere ve SSCB, Rıza Pehlevi'nin Hitler'e yakınlaştığı gerekçesiyle ve İran'ı Nazi etkisinden korumak amacıyla ülkeyi yeniden işgal etmişlerdir. Muhammed Rıza Pehlevi babasının yerine tahta çıkarılmıştır. Bu dönemde İran'ın dış politikada aktif olmadığı bir dönem olmuştur. Ülkeye yabancı müdahaleler halkın milliyetçilik duygularını tetiklemiş ve petrolün millileştirilmesi, daha sonra darbe girişimleri ve Musaddık'ın tasfiye edilmesi süreci yaşanmıştır. Bu dönemde Şah'ın ABD'ye olan bağımlılığı artmış ve ABD'nin yörüngesinde varlığını devam ettirdiği için dış politikada özgün bir yaklaşım sergilenememiştir.

Pehlevi yönetimin lüks yaşamı buna karşın ülkede süren toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlar halkı yönetimden soğutmuş ve 1979 devrimine giden süreci hazırlamıştır. 1978 yılında Şah'ın sürgünde bulunan Şii lider Ayetullah Humeyni'yi karalayan bir yazısının yayınlanması ölümle sonuçlanan gösterilere yol açmış ve halkın birikmiş olan öfkesi büyük bir patlama yaşayarak Şah'ın İran'ı terk etmesine yol açmıştır. Şubat 1979'da Humeyni sürgünden dönmüştür. 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Aralık 1979'da halen yürürlükte olan teokratik anayasa kabul edilmiş ve Humeyni'nin dini liderliğinin onaylanmasıyla birlikte İran'da yeni bir dönem başlamıştır.

3. Devrim Sonrası İran'ın Dış Politika Anlayışı

İran'da İslam Devriminden sonra Humeyni'nin “Velayat-i Fakih” yönetim anlayışı çerçevesinde yeni bir devlet yapılanması ortaya çıkmış ve Şiilik ülkede yeniden devlet politikasını etkilemeye başlamıştır. İç politikadaki bu dönüşüm kendisini dış politikada da göstermiştir.

3.1. Devrim Sonrası İran'ın Dış Politikasını Etkileyen Faktörler

İran'ın dış politikasını etkileyen unsurlar, Dinsel Kimlik, İran Jeopolitiği ve İranlılık Kimliği olarak üç sütunda incelenebilir. Devrimi sınırlarının dışına taşıyarak varlığını devam ettirmek, jeopolitik faktörler nedeniyle ulusal güvenliğini sağlamak ve Fars dili ve Şii mezhebi üzerinden ulusal bütünlüğü sağlamak amaçlanmaktadır. Bu amaçlar İran dış politikasını şekillendiren temel faktörlerdir.

3.1.1. Dinsel Kimlik

İran'da İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra İran dış politikası, İslam kimliği üzerine inşa edilmiştir. Devrimle birlikte inşa edilen yeni rejim Humeyni'nin Velayeti Fakih anlayışı çerçevesinde İslam ve Şiilik öğretisine dayanan bir ideolojik yapıya göre şekillenmiştir. Bu öğretilerin yanı sıra sömürge karşıtı ve tam bağımsızlık söylemleri de vücut bulmuştur. Bununla birlikte yeni rejim “ne Doğu ne de Batı” ifadesiyle bağımsız bir politika takip edileceğini vurgulamış ve CENTO'dan² ayrılmıştır (Veliyev, 2007: 20).

İran'da devrimden sonra oluşturulan anayasada belirtilen; küresel İslami yönetimin kurulmasını sağlama, dünyada ezilenleri destekleme, İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma, Müslüman haklarını savunma gibi hususlar yeni rejimin temel dinamiklerini ortaya koymaktadır (Dilek, 2011: 33-34). Tahran'ın geliştirdiği bu yaklaşım, başta Şiiler olmak üzere İslami gruplarla yakın temas kurulması ve proaktif dış politika benimsenmesiyle hayata geçirilmiştir. Bu şekilde Tahran, bölgedeki ve dünyadaki Şii gruplarını mobilize etme imkânına kavuşmuş ve dış politika perspektifini genişletmiştir (Demir, 2019).

² Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization, CENTO); Pakistan, İngiltere, İran, Irak ve Türkiye arasında 1955 yılında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Bağdat Paktı kurulmuştur. 1958 yılında Irak'ta yaşanan darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Pakti'nden çekilmesiyle Pakt, 1959 yılında CENTO ismini alarak faaliyetlerini sürdürdü.

İran İslam Cumhuriyeti, geliştirdiği anlayışla dünyadaki bütün Müslümanların savunucusu olduğunu ifade etmiş olsa da dini, çıkarları için araçsallaştırmıştır. Din retorliğini kullanarak rejimin güvenliğini sağlamak için rejim ihracı politikasıyla güvenliğini sınırlarının dışında sağlamayı amaçlamıştır (Şahin, 2008: 11). “İslam Devrimi’nin İran sınırları içinde mahpus kaldığı gün Fatiha’sı okunmalıdır” ifadesiyle Humeyni rejim ihracına, rejimin hayatta kalması ve kalıcı olabilmesi için büyük önem atfetmiştir (Asl, 2011: 143). İran’ın rejim ihracı politikası Arap yönetimlerle karşı karşıya gelmesine ve Batı’nın tepkisine yol açarken, bölgede yalnızlaşmasına ve izole edilmesiyle sonuçlanmıştır. Buna karşın devrim ihracı politikasıyla Şii grupların desteklenmesi İran’a alan kazandırmasının yanı sıra İran’ı Şiiğin dini ve ruhani otoritesi haline getirmiştir. Bu politika İran’ın mezhepsel kimliğinin siyasal kimliğe dönüşmesini sağlamıştır (Demir, 2019).

Humeyni sonrası ve Irak ile 8 yıl süren savaş sonrasında İran devrim ihracı politikasını rafa kaldırmıştır. ABD’nin Irak ve Afganistan müdahaleleri sonrasında ortaya çıkan boşluk İran’a yeniden alan açmış ve etki sahasını genişletmiştir. Arap Baharı ile birlikte Şii gruplar üzerinden İran, devletleri kontrol eder hale gelmiştir (Zeatira, 2014). İran, Şiiği retorik bir ifade olarak kullanmaktan kaçınsa da yayılmacılığı için bir araç olarak kullanmaktadır.

Devrimden önce ulusal bir yaklaşım takip eden İran’da İslam Devrimiyle birlikte ulusal kimlik İslami kimliğe dönüştürülmeye çalışılmıştır. Devrimden sonra yapılan değişimle birlikte İslami düşünce siyasette etkin kılınmıştır (Rigiderakhshan, 2020: 405).

Bu yaklaşım İran’ın radikal İslami gruplarla ilişkini geliştirip sürdürmesine katkı sağlarken, Sünni ya da laik kesimlerle ilişki kurmasının ve geliştirmesine mâni olmaktadır.

3.1.2. İranlılık Kimliği

Tarihsel süreç içinde oluşturulmaya çalışılan İranlılık kimliği yeni dönemde dış politikanın önemli sütunlarından birisidir. İran, XIX. ve XX. yüzyıllarda Batılı ülkeler tarafından işgal edilmesi halkın güçlü bir Fars milliyetçiliğine yönelmesine neden olmuştur. Batılı ülkelerin müdahalelerine karşı İranlılar hassaslaşmış ve temkinli davranış göstermeye başlamışlardır. Bununla birlikte milliyetçi söylemlere karşı sempati duyulması ve Fars milliyetçiliğinin gelişmesi işgallerin bir yansımasıdır. Toplumun tarihsel ve siyasi tecrübeleri sebebiyle İran’da sömürge, Batı ve ABD karşıtlığı gelişmiştir.

İran kendini Araplardan ve diğer unsurlardan farklı bir yere konumlandırmakta, tarih ve dil eksenli bir kültüre sarılmaktadır (Rigiderakhshan, 2020: 395). İranlı kimliğinin oluşumu Sasanilerle başlamış ve Arap fetihleriyle krize girerek kesilmiştir. Safevilerle Şii kimliği üzerinden milli kimlik yeniden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Krizden sonra İranlı kimliğinin tekrar oluşumunda Fars dili ve Şii mezhebi kritik rol oynamıştır (Eşref, 2009: 100-102).

İranlılık Kimliği çerçevesinde oluşturulan dış politika İran’ın tarihsel mirasını ve siyasi kültürünü yeniden canlandırmayı amaçlamakta, böylece yeniden bölgesel bir güç olmayı hedeflemektedir. Bunun için Fars dilinin hâkim olduğu ve konuşulduğu Özbekistan’dan Afganistan’a uzanan bölgede İran etkin ve güç sahibi olmayı istemektedir. İran’da Humeyni döneminde siyasal İslamcılığın takip edildiği bir dış politika benimsenmişse de Hamaney ile birlikte İslamcılıkla İran milliyetçiliği bütünleştirilmiştir (Rigiderakhshan, 2020: 397).

İran’da millet bilinci, Fars kültürü ve Şii inancıyla harmanlanarak oluşmuş ve bu sayede milli kimliklerine sahip çıkmışlardır. İranlılar, siyasi kültürünün etkisiyle milliyetçi önyargılara sahiptir. Bu önyargıları, tarihsel geçmişlerinde Arap fetihleriyle daha sonra Türk ve Moğol hakimiyeti ve XIX. ve XX. yüzyılda işgallerle oluşmuştur. Dış politika yaklaşımlarında bu bilinç canlılığını korumaktadır.

3.1.3. İran Jeopolitiği

İran'ın dış politikasını etkileyen bağımsız değişken jeopolitiğidir. İran'ın coğrafi konumu İran'a doğal koruma imkânı sağlamaktadır. Bununla birlikte kadim bir medeniyet geçmişine sahipken bulunduğu konumun kendisini cazibe merkezi yapması, büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmesine yol açmıştır. Doğu ve Batı arasında geçiş güzergahında olması tarihte işgallere maruz kalmasına sebep olmuştur. İngiltere Hindistan güvenliği için İran'ı iki kez işgal etmiştir.

İran'ın sahip olduğu doğal kaynaklar ve petrol ticareti için hayati rol üstlenen Hürmüz Boğazı, İran'ın değerini arttırmaktadır. İran dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %9'una ve doğal gaz rezervinin %16'sına ev sahipliği yapmaktadır (BP, 2020). Üstelik İran, petrol ve doğal gaz kaynakları sürekli büyüyen ülkelerden birisidir. Devrimden sonra yeni petrol kaynaklarının bulunmasıyla, kanıtlanmış rezervlerin oranı günümüze kadar yaklaşık iki katı düzeyinde artış göstermiştir (Konukçu, 2017). İran'ın petrol ve doğalgaz zenginliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin, bu ülke üzerinde nüfuz kurmasına yol açmıştır. Devrimle birlikte ABD nüfuzu son bulmuştur.

Ekonomisi petrol ve doğalgaza dayanan İran, petrol ve doğalgaz fiyatlarını yüksek tutmaya çalışırken, devrimden sonra maruz kalınan ve dönem dönem sertleşen yaptırımlar ekonomisinin küçülmesine yol açmaktadır. Ekonomisini çeşitlendirememiş olması ve dolayısıyla petrol gelirine bağımlı yapısı dış politikada hareket kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte İran, petrol gelirlerinin verdiği güçle giriştiği bölgesel güç ve hakimiyet mücadelesinde kaynaklarını heba ederek ekonominin karşılaştığı sorunları çözememekte ve ekonomiyi girdiği çıkmazdan kurtaramamaktadır.

İran'ın toplumsal yapısı oldukça karmaşıktır. İran, nüfusunun yaklaşık %51'ini Farslar, %24'ünü Azerbaycan Türkleri, %8'ini Gilaniler ve Mazenderanlılar, %7'sini Kürtler, %3'ünü Araplar ve %2'sini Türkmenler oluşturmaktadır (Keneş, 2011: 99). İran'ın toplumsal, mezhepsel ve etnik bölünmüşlüğü ve heterojenliği yönetici elitin ülkenin yabancı müdahaleye ve girişimlere maruz kalabileceği tedirginliğine neden olmaktadır. Bu durum yöneticilerin etnik gruplara karşı şüpheli yaklaşımlarına yol açmıştır (Efegil, 2012: 56).

İran'da muhafazakâr yaşlılarla, reform yanlısı gençler olmak üzere iki farklı toplumsal yapı mevcuttur. Gençler Batılı ülkelerle ilişkileri savunurken, yaşlılar radikal dış politika taraftarlığını sürdürmektedir (Efegil, 2012: 58).Yaptırımlardan sonra düşen ekonomik refah, halkın azalan geliri ve artan işsizlik gençleri umutsuzluğa sürüklerken, rejime karşı tepkilerin artmasına neden olmaktadır. Gençler arasında artan Sekülerleşme ve Batılılık rejim tarafından tehdit olarak algılanmaktadır (Dursun & Bayraklı, 2019).

Bütün bu politika yapıcı faktörler, İran'ın genel dış politika hatlarını oluşturmakla beraber, Kafkasya'ya yönelik bölgesel yaklaşımını, bölge ülkeleriyle ilişkilerini ve ülke politikalarını belirlemede etkili olmaktadır.

4. İran'ın Güney Kafkasya Yaklaşımı

Brezinski'nin "Avrasya'nın Balkanları" olarak ifade ettiği bölgenin bir parçası olan Güney Kafkasya, jeopolitik konumu ve Hazar enerji havzası dolayısıyla bölgesel güç ya da küresel sistemde söz sahibi olmak isteyen güçlerin ilgi odağı olmuştur (Brzezinski, 2005: 175). Tarihsel süreçte İran, Rusya ve Osmanlı'nın mücadele alanı olan bu bölge Soğuk Savaşın ardından hem zengin enerji kaynakları hem de yaşanan istikrarsızlıklarıyla cazibesini sürdürmüştür. Bu durum Güney Kafkasya'yı rekabet ve güç mücadelesi haline getirmiştir. Bu bölge Kafkasya ötesi anlamında Transkafkasya olarak da adlandırılmaktadır. Karadeniz'den Hazar'a uzanmakta olan Transkafkasya; Rusya, İran ve Türkiye tarafından çevrelenmekte, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmaktadır (Önal, 2018: 84-85).

Transkafkasya'nın siyasi, askeri ve etnik açıdan krizli bir bölge olması İran'ın milli güvenliğini etkilemektedir. Bu bölgenin yapısı gereği İran, İslam devrimi sonrasında Kafkasya'da İslami bir ideoloji takip etmeyen pragmatik bir politika benimsemiştir. Sovyetler Birliği dağılana kadar Moskova'yla uyumlu bir politika takip eden Tahran yönetimi, ABD ile karşı karşıya gelmesi ve ideolojisiyle rejim ihracı politikası nedeniyle bölgede yalnızlaşmasını Moskova'yla gidermeyi ve Moskova'yı karşısına almamayı amaçlamıştır (Veliyev, 2007: 48-50). İran, Irak ile süren savaş boyunca ordusunu SSCB silahlarıyla donatmak ve Sovyet desteğine ihtiyaç duymak zorunda kalmış olsa da Sovyetlerin Afganistan müdahalesi tarihi hafızasını canlandırmıştır. Sovyetler Birliği tarafından doğudan çevreleniyor olmasına tepki göstermiş ve karşılıklı ilişkiler mesafeli olmuştur.

İran'ın statükocu tavrı Kafkasya'da devrimin ilk yıllarında 1828'den beri olduğu gibi somut bir politika anlayışı geliştirememesine yol açmıştır. İran'ın Kafkasya'ya yönelik politikaları 1991 sonrasında cumhuriyetler bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya çıkmıştır.

1991 yılında SSCB'nin çökmesi ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Transkafkasya jeopolitiğinin değişimine yol açmıştır. Rusya'nın çökmesiyle birlikte ortaya çıkan tek kutuplu bir küresel sistem İran'a karşı ABD tehdidini arttırmış ve bölgede ABD'nin nüfuz kazanma ihtimaline karşı Rusların yeni cumhuriyetlerde nüfuzunu sürdürmesini tercih etmiştir.

İran Azerbaycan bağımsızlığını, nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Azerbaycan Türklerine ilham olabileceği ve Azerbaycan'ın ilgi odağı haline gelebileceği şeklinde yorumlamış ve kuzeyindeki jeopolitik değişime temkinli yaklaşmıştır. Bunun yanında Ermenistan ve Gürcistan ile tarihi, kültürel ve sosyolojik bağları aracılığıyla ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu anlayışla İran hem uluslararası arenada müttefik bulabilmeyi hem de Kafkasya'da yeniden nüfuz kazanmayı amaçlamıştır. Hazar enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara İran aracılığıyla sunulması ve transit geçiş rolü oynama fırsatı, bir avantaj olarak görülürken Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergahı buna rakip olmuştur (Veliyev, 2007: 52).

İran'ın Sovyetler dağıldıktan sonra Kafkasya'da ortaya çıkan yeni durumun İran'a sunduğu tehditlerin fırsatlardan daha fazla olması, İran'ı bu bölgeye daima temkinli, savunmacı ve statükocu yaklaşıma itmiştir. İran'ı çevrelemek isteyenlerin potansiyel yayılma alanı olduğu için güvenlikçi bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu doğrultuda İran İslam Cumhuriyeti her ne kadar İslam dünyasının hamisi olma iddiasıyla ortaya çıksa da Kafkasya ve Orta Asya'da ideolojik bir yaklaşım takınmamıştır. Azerbaycan'dan gelebilecek bir tehdide karşı Ermenistan'la ikili ilişkilerini, halkı Müslüman olan Azerbaycan'dan çok daha fazla geliştirmesi pragmatist tavrın neticesidir. Çeçenistan'ın Rusya'dan tek taraflı bağımsızlık ilan edip şeriat devletini kurması sonrasında yaşanan olaylara İran, ulusal çıkarları ekseninde bakmış ve güvenliğini önemsemiştir. Çeçen sorununu Rusya'nın iç sorunu olarak görmüştür (Şahin, 2008: 16).

4.1. İran'ın Azerbaycan Politikası: Karşılıklı Güvensizlik

1828 yılında imzalanan Türkmençay antlaşması sonrasında ortaya çıkan Azerbaycan sorunu 1988'den sonra İran'ın gündeminde yer bulabilmiştir. Kuzey ve güney olarak Azerbaycanlıların bölünmesi milliyetçiliğin gelişmesine yol açmıştır. 1988 sonrasında Kuzey Azerbaycanlıların "Tebriz Tebriz" sloganları, birleşme hayalini ortaya koymaktadır. Bu hareketleri Sovyet Müslümanları arasında nüfuz kazanmak için bir fırsat olarak yorumlayan İran, Azerbaycan'daki milliyetçi hareketin Sovyet müdahalesi ve baskısıyla karşılaşmasını basit bir iç mesele olarak ifade etmiştir (Sinkaya, 2012: 246). Sovyetlerin 1990 yılında Azerbaycan milliyetçi cephesine müdahalesi oldukça sert ve kanlı olmuştur. Türkiye ise "endişe verici olayları hassasiyetle takip ediyoruz" açıklaması yapmıştır (Şimşir, 2012: 63).

İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız Azerbaycan'ı, kendisinin Güney Azerbaycan sorunu nedeniyle tereddütle karşılamıştır. İran, Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı, 25 Aralık 1991'de tanımıştır. Bunun yanında İran, Sovyetler'den bağımsız olan ülkelerin Sovyet Konfederasyonu oluşturularak Batı'nın etkisi altına girmelerine mâni olunması gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan'ın İran'daki Azerbaycanlıları etkilemesi halinde toprak bütünlüğü tehdit altında girecek olan İran, bu etkiyi kırmak ve önlemek için çaba gösterdi. Bunun yanında Azerbaycan'ı, İslam Devriminin yörüngesine girmesi için yönlendirmeye çalıştı. Azerbaycan'da Türk ve ABD nüfuzunun artmasını engellemek, Azerbaycan pazarına erişim sahibi olmak, Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının transferini İran üzerinden gerçekleştirmek ve Kafkasya ile Volga Müslümanları üzerinde etki kurmak için çabaladı (Nassıbu, 1999: 12-14).

İran'ın, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında İranlı Azerbaycanlıların yüzünü çevirebileceği bir ulus devletinin kurulması, endişe duymasına yol açmıştı. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali üzerine Haziran 1992'de iktidara gelen milliyetçi Halk Cephesi'nin lideri Ebülfez Elçibey, İran'ın endişelerini arttırmıştır. Elçibey'in Türkçülüğü, Birleşik Azerbaycan fikri, laiklik anlayışı ve Türkiye'ye verdiği önem İran'ı Ermenistan'la çok daha fazla yakınlaştırmıştır. 1990'larda Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını kendi kamuoyuna etnik uzlaşmazlık olarak kabul ettirebilen rejim, kamuoyunun Hristiyan-Müslüman çatışması algısı geliştirmesini önlemiştir (Akdevelioğlu, 1999: 101-102).

Elçibey sonrasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in İran'a karşı uygulanan milliyetçi söylemleri terk etmesiyle ikili ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmalarda İran, arabuluculuk yapmaya çalıştı. Arabuluculuk sırasında Ermenistan'ın Şuşa'yı işgali arabuluculuk faaliyetini sekteye uğrattırırken, Azerbaycan tarafında İran'a karşı güvensizlik oluşturdu. Çatışmalardan sonra Aliyev'in statükocu politikası İran'ı rahatlatmıştı. İran Şii kardeşliği politikasıyla Azerbaycan'da nüfuzunu arttırmaya çalıştı; camilerin onarılmasına yardım etti, Şii ulemanın canlanmasını sağladı, Şiilere yardım etti ve Farsça eğitim için çeşitli uygulamalar hayata geçirdi. Azerbaycan'daki Şiiilerin, İran'daki kutsal yerleri ziyaret etmelerini teşvik etti. Bu tarihten sonra İran-Azerbaycan ilişkileri, karşılıklı anlaşmalar ve projelerle geliştirildi (Nassıbu, 1999: 16-19).

Bu süreç çok uzun sürmeden yerini yeniden gerginliğe bırakmıştır. Eylül 1994'te Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of the Azerbaijan Republic/SOCAR)'yle Batılı petrol konsorsiyumu arasında imzalanan Yüzyılın Anlaşması'nda³ Azerbaycan'ın alacağı yüzde yirmilik hissenin beşini İran'a devretme girişimi ABD baskısıyla engellendi. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. İran Nahçıvan'a verdiği elektriği kesmiş, Azerbaycan ise İran'ın ülkedeki faaliyetlerini yasaklarken, İran yanlısı partiler ve dernekler kapatılmıştır. İran, Hazar'ın statüsünü tartışmaya açmıştır. Hazar'ın kaynaklarının uluslararası bir sözleşmeyle kullanılması gerektiğini ifade etmiş ve bu konuda Rusya ile anlaşmıştır. Rusya'nın 1998 yılında Kazakistan'la, 2001 yılının başında Azerbaycan'la Hazar'ın sınırlarını belirleyen anlaşma yapması üzerine bu girişimi sonuçsuz kalmıştır. Buna karşın İran, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Hazar sınırlarının belirsizliğini koruması ülkeleri karşı karşıya getirmekte ve gerilimlere neden olmaktadır (Yıldırım, 2014a: 275). Bu durumsa Azerbaycan'ı ABD'ye güvenlik kaygılarından dolayı yakınlaştırmaktadır. ABD ve Azerbaycan arasında Hazar'da petrol ve gaz platformlarını savunmaya ilişkin ortak faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır.

1995 sonrasında başlayan bu gerginlik iki ülkenin ilişkilerini normale döndürmesini engellemektedir. Azerbaycan'ın bu dönemden sonra Batı'yla ilişkilerini artırırken İsrail'le yakınlaşması İran'ın tepkisini çekmektedir. Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomik açıdan çökmüş, Ermenistan tarafından saldırı altında kalmış ve toprakları işgal edilmiş ve güçlü bir İran'a karşı İsrail'e yönelmiştir. İsrail ise

³ 20 Eylül 1994 yılında 6 ülkeden (ABD, İngiltere, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan) 10 uluslararası petrol şirketi (BP, Amaco, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, MC Dermott, Ramco, TPAO, Delta-Hess) ile SOCAR arasında, Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarında petrol arama, çıkarma ve işlenmesi amacıyla imzalanan anlaşmadır (Aras, 2006, s. 43).

ticari ilişkilerini arttırarak ekonomiyi güçlendirme sözü vermiştir. Petrol ve gaz satın alan İsrail, tıbbi ve teknolojik yardım yaparken, çeşitli uzmanlar göndermiştir (Bourtman, 2006). İsrail, çevresindeki Araplara karşı ittifak aramaktayken, toprakları işgal edilmiş ve İran rejiminin tedirginliğini taşıyan Azerbaycan, İsrail'e uygun bir ortak olarak ortaya çıkmıştır.

23 Temmuz 2001'de Hazar Denizi'nde İran ve Azerbaycan karşı karşıya gelmiştir. İran, Azerbaycan'ın kendisinin olduğunu iddia ettiği Araz-Alev-Şark sahasında hak iddia ederek, Azerbaycan'ın petrol arama ruhsatı verdiği BP'nin arama gemisini çıkartmıştır. İran bölgeye savaş uçakları gönderdi ve taraflar arasında gerginlik arttı. Türkiye'den bu krizden yaklaşık 1 ay sonra Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu Azerbaycan'a ziyaret düzenledi ve bu ziyarete Türk Yıldızları da eşlik etmiştir. Bu gezi ve Türk Yıldızlarının gösterisi Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği şeklinde nitelendirildi (Djalili, 2002:50-52).

Azerbaycan, ABD'nin teröre karşı savaş konsepti çerçevesinde düzenlediği Afganistan ve Irak operasyonlarına destek vermiştir. Bu süreçte ABD'nin İran'a Azerbaycan üzerinden müdahale edeceği spekülasyonlarının ortaya çıkması, İran'ın Azerbaycan'dan bir saldırı gelmesi halinde Azerbaycan'a misilleme yapacağı tehdidini savurmasıyla sonuçlanmıştır. Söylentilerden sonra tedirginliği artan İran, ABD'nin olası müdahalesinde Azerbaycan'ın tarafsız kalması için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın Tebriz'de konsolosluk açmasına izin vermiştir. İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 2004'te Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve ilişkileri geliştirme yolunda adım atmıştır. Hatemi ziyaretinden sonra Aliyev, İran'a ziyaret düzenlemiştir. Sınır geçişlerini kolaylaştırmak, Tahran-Bakü hava koridoru kurmak gibi çeşitli anlaşmalar yapılmıştır (Sinkaya, 2012: 248).

İki ülke farklı tarih ve kimliğe sahip olması ve farklı yaklaşım sergilemesi nedeniyle karşılıklı güvensizlik içinde ilişkilerini sürdürmektedir. Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile olan ilişkisiyle, Güney Azerbaycan'daki Azerbaycanlılarla olan yakınlığı ikili ilişkilere İran'ın şüpheyle yaklaşmasına neden olurken, İran'ın Ermenistan ile yaklaşması, Dağlık Karabağ çatışmasında onunla işbirliği içinde olduğuna dair belirtiler ve Azerbaycan içindeki faaliyetleri Azerbaycan'ın İran'a şüpheyle bakmasına neden olmaktadır.

İran, bölgede statükonun değişmesini ve güçlenen bir Azerbaycan'ın ortaya çıkmasını istememektedir. İran, güçlenmiş ve refahını arttırmış bir Azerbaycan'ın, ülkenin yaklaşık yüzde yirmi beşini oluşturan Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde ayrılıkçı talepler gündeme getireceği ve güçlendireceği endişesi taşımaktadır. Bu durumu bekası için tehdit gören İran mevcut statükonun devamını istemektedir. İran, 1990'ların başında Ermenistan-Azerbaycan çatışması başladıktan sonra tarafsızlığını ilan etmiş olsa da gerek savaş sürecinde gerekse sonrasında Ermenistan'ı desteklediğine yönelik iddialar ortaya atılmıştır. Geçen 30 yılda İran'ın pozisyonunu koruduğu ve son Azerbaycan-Ermenistan çatışmasındaki yaklaşımıyla bunu göstermiştir.

27 Eylül 2020'de başlayan ve 10 Kasım'da Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan antlaşmayla sona eren İkinci Karabağ Savaşı'nda, İran, Türkiye ve Azerbaycan'ı dengeleyici tavrını sürdürmüş ve statükonun devamını istemiştir. Bu nedenle Ermenistan'a lojistik destek vermiştir.

İran, 27 Eylül 2020'de çatışmalar başladıktan sonra sürekli ateşkes çağrısı yaparak, tarafsızlığını vurgulamıştır. Buna karşın sözde Karabağ Cumhuriyeti'ne İran'dan petrol dolu tankerlerin sevkiyat yaptığına dair kanıtlar ortaya çıkmıştır. İran'da birçok medya kuruluşunda Azerbaycan, kışkırtıcı olarak itham edilmiştir (Khoshnood & Khoshnood, 2020). Rusya'nın, İran hava sahasını kullanarak Ermenistan'a askeri teçhizat ve yardım gönderdiği de anlaşılmıştır (Caner, 2020).

27 Eylül öncesinde Azerbaycan, Nahçıvan'a ulaşmak için, Türkiye ise Orta Asya'ya açılmak için İran güzergahını kullanmaktaydı. İran'ın lehine olan bu avantajın yeni konjonktürde kaybolduğu görülmektedir. Savaşın başlangıcında "Bekle Gör" stratejisi izleyen İran, ateşkes çağrılarını yaparken, savaşın gidişatı Azerbaycan'ın lehine

değişince, Azerbaycan toprak bütünlüğüne vurgu ve atıf yapmaya başlamıştır. Savaşın sonucu belli olunca Azerbaycan topraklarının Ermenistan'ın tasarrufundan alınmasına yönelik bir söylem gelişmiştir. Sosyal medyada İran tarafından Ermenistan'a askeri araçların geçişini aktaran videolar ve diğer politikaları, Ermenistan'a karşı caydırıcı bir adım atmaması İran'ın bu süreçte Ermenistan tarafında olduğu izlenimi bırakmıştır (Başar, 2002). Savaş sürecinde İran'ın bu yaklaşımı ülke içindeki Türklerin protestolarına neden olmuştur. İran Türkleri bu protestolar sırasında güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle karşılaşmıştır. Bu eylemler yöneticilerin söylemlerini yumuşatmasına yol açmıştır. Doğrudan dini lider tarafından atanan Cuma İmamları aracılığıyla Azerbaycan'a destek ifadelerinde bulunulması halkı yatıştırma çabasını yansıtmaktadır.

İran'ın gelişmeleri doğru okuyamaması ve Azerbaycan'ın kazanım elde edebileceğine ihtimal vermemesi, bu savaşın kaybedenleri arasında yer almasına neden olmuştur. Bu durum, Azerbaycan'ın İran'a karşı şüpheli tutumunun gelecek dönemde de devam edeceğinin bir işaretidir. 10 Aralık'ta Azerbaycan'da Zafer Töreni sırasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Bahtiyar Vahapzade'nin Topraktan Pay Olmaz adlı şiiri okuması İran'ın yoğun tepkisine neden olmuştur. İran resmi makamları, ulusal güvenliğine ve toprak bütünlüğüne herhangi bir müdahaleye izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bu durum İran'ın kaygılarının yeni dönemde artarak devam edeceğinin bir işaretidir (BBC, 2020).

4.2. İran'ın Ermenistan Politikası: Zorunlu İş Birliği

İran ile Azerbaycan arasında karşılıklı şüphe ve endişe üzerine kurulan ilişkiler İran'ın Ermenistan'la yakın ilişkisinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. İran Ermenistan'ı, Azerbaycan'la aynı gün (25 Aralık 1991) tanımış ve ilişkiler günümüze kadar artan bir trendde devam etmiştir. Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesi, Türkiye ile soykırım krizi ve toprakları üzerinde hak iddia etmesi, Azerbaycan ve Türkiye tarafından izole edilmesine yol açmıştır. Gürcistan'sa Rusya'nın 2008 saldırısında Gyumri hava üssünü kullanması sonrasında başlayan sorunlar ve Cevahati bölgesinde yaşayan Ermenilerin özerk yönetim talepleri ikili ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın, Ermenistan'ı dışlayarak ortak politikalar hayata geçirmesi ülkenin yalnızlaşmasına ve izole edilmesine neden olmaktadır (Kelkitli, 2013: 130). Bu konjonktürde İran, Ermenistan için bir nefes borusu olmaktadır. İstikrarsızlık ya da çatışma dönemlerinde Ermenistan ihtiyaçlarını İran üzerinden karşılamaktadır. Bu şekilde ambargoların etkisini azaltmaya çalışmaktadır.

İran'ın en az sorun yaşadığı komşusu Ermenistan'dır. İki ülke arasında paylaşılabilen toprak sorunu ya da azınlık sorunu bulunmamaktadır. Aynı zamanda İran, uygulanan yaptırımlar ve uluslararası arenada yalnızlaşması gibi sorunların etkisini azaltabilmek için Ermenistan'la yakın ilişki kurmaktadır. İran, Batı'da güçlü olan Ermeni lobisinin desteğini almak için ilişkileri bir fırsat olarak görmektedir. İran'ın Azerbaycan ile ilişkileri gerildiği ya da bozulduğu dönemde Ermenistan ile ilişkileri gelişmektedir. Elçibey döneminde İran Ermenistan'la yakınlaşmıştır. Yüzyılın antlaşması sonrasında İran, Ermenistan ve Rusya'nın ilişkileri artmıştır (Sinkaya, 2012: 250-251). Aras Nehri üzerinde inşa edilen köprü Ermenistan ve İran'ı birbirine bağlamaktadır. Bu köprü abluka altındaki Ermenistan'ın can simididir.

2004 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Ermenistan ziyareti ikili ilişkiler açısından yeni bir dönem başlatmıştır. Bir dizi antlaşmalar imzalanmış ve karşılıklı çeşitli adımlar atılmıştır. İki milyar dolar maliyetli 540 kilometre uzunluğunda Ermenistan-İran demiryolu ve bunun yanında enerji başta olmak üzere birçok alanda projeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2014b: 6-8). 2008'de tamamlanan ve Mayıs 2009'da gaz akışına başlanan doğalgaz boru hattı bu projelere örnek olarak verilebilmektedir. İran'ın doğalgaz ve petrol satışına karşın Ermenistan'ın elektrik satması konusunda anlaşmalar yapılmıştır. 2018'te iki ülke arasındaki ticaret hacmi 364 milyon dolara ulaştığı görülmektedir (Financial Tribune, 2019). Ermenistan, İran'ı hayati bir aktör olarak görürken; İran, Kafkaslarda Ermenistan'ı dengeleyici bir aktör olarak görmektedir. Azerbaycan'ın dengelenmesi ve

güçlenmesine mâni olmak amacıyla İran'ın Ermenistan'a ihtiyacı vardır. Bu şekilde zayıf ve yenilmiş ya da başarılı olamamış Azerbaycan, Güney Azerbaycan Türkleri için bir cazibe merkezi olamayacakken, İran için bir tehditte ortaya çıkmayacaktır. Buna karşın 10 Kasım Antlaşması sonrasında Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarını geri alması, İran'ın Ermenistan'la Azerbaycan'ı dengeleme yaklaşımını işlevsiz hale getirmiştir.

ABD, Ermenistan-İran ilişkilerinin seyrini etkileyen önemli unsurlardan birisidir. ABD yardımları alan Ermenistan'ın İran'la stratejik ortak olması ABD açısından kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu nedenle Ermenistan'a baskı yapmaktadır. Bu durumsa ikili ilişkilerin artması ve gelişmesini frenlemektedir (Sinkaya, 2012: 252).

Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceylan Petrol Boru hattını, güç dengelerini bozan bir proje olarak nitelendirmiş ve buna cevap olarak İran ve Ermenistan arasında alternatif projeler değerlendirildiğini ifade etmiştir. Ermenistan bağımsızlık sonrası uyguladığı yayılcı politikalarda Rusya'dan önemli oranda destek almıştır. Bu yardımlar ve destekler zamanla Ermenistan'ın Rusya'nın uydusu haline gelmesine yol açmıştır. Ermenistan'da onlarca Rus üssünün bulunması stratejik sanayi ve askeri tesislerin Rusların elinde olması Rus nüfuzunu göstermektedir. İran'dan başlayan gaz ya da petrol boru hattının Ermenistan'dan geçerek Gürcistan ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşınması projesi Rus engeline takılmıştır. Rusya hattın Erivan'da tamamlanması gerektiğini ifade etmiş ve hat bu şekilde tamamlanmıştır (Veliyev, 2007: 88-94).

4.3. İran'ın Gürcistan Politikası: Soğuk-İyi Komşuluk

Gürcistan, tarih boyunca Ahameniş, Pers, Sasani ve Safevi hanedanları altında İran'ın bir parçası olmuştur. Rusya'nın, Kafkasya'yı Kaçarlardan aldığı XIX. yüzyılın başında İran-Gürcistan ilişkileri, İran-Rusya ve İran-Sovyetler ilişkileriyle bütünleşmiştir. Gürcistan'ın Sovyetlerden bağımsızlığını ilan ettikten sonra İran-Gürcistan ilişkileri gelişmeye başlamıştır.

Gürcistan, bağımsızlık sonrası Rusya'dan siyasi bağımsızlığını kurtarma çabası içinde yeni iş birlikleri aramaktadır. Bölgesel bağlamda İran'ı bu konuda alternatif görmektedir. Gürcistan, Rusya'nın bir koz olarak kullandığı enerji ithalatını, İran'dan da tedarikle çeşitlendirmeyi ve üzerindeki baskıyı azaltmayı amaçlamaktadır (Çhitadze, 2012: 10). Mevcut durumda Azerbaycan, Gürcistan'ın petrol ve gaz ithalatını çeşitlendirmektedir. Buna karşın en büyük ilk üç ithalat ortağı; Türkiye, Rusya ve Çin iken, ihracat ortakları; Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan'dır (World Bank, 2018).

Gürcistan, İran'a Avrupa ile temas için stratejik limanlarını kullanma fırsatı sağlayabilir. İran için Gürcistan, üzerinden yapımını planladığı enerji hattı projesi için oldukça önemlidir. Gürcistan'ın Batı ile yakınlaşma çabaları ise İran tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. İran, Kafkasya'ya ABD ya da Batılıların müdahil olmasına sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle bağımsızlık sonrası kurulan ve geliştirilmeye çalışan ikili ilişkiler, Gürcistan'da 2003'te yaşanan Gül Devrimi sonrasında sınırlı seviyede kalmıştır. 2008 savaşı sonrasında sadece Batıya güvenemeyeceğini anlayan Gürcistan, İran ile ilişkilerinin yeniden ivmelenmesi için çaba göstermiştir. İran, bu olaylarda Rusya'yı kınamış ve Tiflis'e ucuz gaz satmıştır. Gürcistan, bu krizden sonra İran'ı bir dengeleyici olarak görmeye başlamıştır. 2010 yılında iki ülke arasında vizeler kaldırılmıştır. İran, vizelerin kaldırılmasıyla, Tiflis üzerinden Batıya açılmak için atılım gerçekleştirdi. İranlı iş insanları Gürcistan'a yönelmiş ve önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (Çhitadze, 2012: 9). Gürcistan'da kurulan yabancı sermayeli işletmelerin dağılımında İran birinci sırada yer almaktadır (State Commission on Migration Issues, 2019: 52).

Her iki ülke karşılıklı ilişkilerini geliştirirken üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini de dikkate almaktadır. İran, Rusya'yla ilişkilerini germemek, Gürcistan ise ABD ve Avrupa'yı endişelendirmemeye çalışmaktadır. Gürcistan, bu endişeleri gereği 2010'da kaldırılan vize uygulamasını, 2013'te ABD ve İsrail'le olan ilişkileri soğutmamak için

yeniden uygulamaya aldı ve ilişkiler durma noktasına geldi. ABD'nin İran'a olan yaptırımları gevşetmesi üzerine Gürcistan yeniden vize uygulamasını kaldırdı ve ilişkiler güçlenmeye başladı. Gürcistan her ne kadar İran'ı Rusya'ya karşı dengeleyici bir unsur olarak görmüşse de Rusya ile yaşanan çatışmada İran nedeniyle ABD'nin desteğini kaybetmek istememektedir (Dadaşova, 2019: 30-32). İki ülke ilişkilerini geliştirirken mevcut güç dengesini bozmama çabası karşılıklı ilişkilerin ağır ilerlemesine, dönemsel olarak soğumasına ve inişli çıkışlı olmasına neden olmaktadır.

5. Sonuç

Soğuk savaş sonrası Kafkasya'da değişen konjonktüre pragmatist bir yaklaşımla ayak uydurmaya çalışan İran, Ermenistan'la artan bir trendde ilişki geliştirmekteyken, Azerbaycan ve Gürcistan'la inişli çıkışlı ya da güvensizlik üzerine inşa edilmiş bir yaklaşım sergilemektedir. Dış politika yaklaşımını devrimin ideolojisi üzerine kuran İran, Ortadoğu'da İslam devriminin ortaya koyduğu yaklaşımla mezhepsel bağlamda politikalar takip ederken Kafkaslarda dini kimliğini ve mezhepsel yaklaşımını arka plana itmiştir. Bu şekilde dini, meşruiyetini ve devrimin sürekliliğini sağlamak için bir araç olarak kullandığını göstermiştir. Kafkasya'da Sovyetlerin dağılması sonrası ortaya çıkan devletler İran için fırsatlar ve tehditler sunmuştur. İsrail ve ABD'nin bölgede nüfuz kazanmasını tehdit olarak gören İran, Kafkasya'nın Batı'nın yörüngesine girmesinden ziyade Rus yörüngesinde kalması ve bunun için Rus egemenliğinde bir federasyon oluşturulmasını istemiştir. Sonraki süreçte ABD'yi Kafkasya'da dengeleyebilmek için Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu korumasından ve sürdürmesinden yana tavır takınmıştır.

1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması sonrasında kuzey ve güney olarak bölünen Azerbaycanlıların kuzeyi Rusya'nın, güneyi İran sınırları içinde kalmıştır. 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, İran'a enerji transfer güzergahı ve doğal yayılım alanı olarak fırsatlar sunmuştur. Buna karşın Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarında yükselen Güney Azerbaycan sesleri ilişkileri gerginleştirmiştir. Azerbaycan sorunu nedeniyle mesafeli bir yaklaşım sergileyen İran, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı dengeleyici bir unsur olarak görmüştür. Günümüze kadar gelişen süreçte mevcut statükonun devamı, Azerbaycan'ın Batı ve İsrail ile olan ilişkisinin dengelenmesi için Ermenistan'la olan ilişkisini sürekli geliştirmiştir.

İran'ın Azerbaycan'la arasında yaşanan güvensizlik, çevresindeki ülkeler tarafından izole edilmiş Ermenistan'la, ortak sorunlar nedeniyle, 'düşmanımın düşmanı dostumdur' prensibi gereği zorunlu işbirliği yapmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımla İran, halkı Müslüman olan Azerbaycan'dan çok daha fazla Ermenistan'la ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreç İran'ın pragmatist tutumunun bir yansımasıdır. Aynı şekilde Çeçen sorununa güvenlikçi ve Rusya öncelikli yaklaşması bu politikanın bir parçasıdır.

Gürcistan, bağımsızlık sonrası Rusya'nın baskısını en fazla hisseden birlik ülkelerinden birisidir. Bu baskıyı azaltmak için Batı ve ABD yanlısı tavır takınırken, bölgesel düzlemde İran'ı dengeleyici aktör olarak görmüştür. İran Batı'ya ulaşım için önemli bir basamak olarak düşündüğü Gürcistan'la Rusya'yla ilişkilerini bozmadan ilişki kurmaya çabalarırken, Gürcistan'sa İran'la ilişkisinde ABD'nin tepkisini çekmekten kaçınmıştır. Bu nedenle ikili ilişkiler inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir.

İran'ın Sovyetler Birliği'nden sonra Kafkasya'da kurulan ülkelerle ilişkilerini geliştirirken ideolojisini ve dini kimliğini bir kenara bıraktığını ve pragmatist bir yaklaşım benimsediğini görmekteyiz. Ermenistan'a biçtiği Azerbaycan'ı dengeleyici rolü yeni dönemde işlevsiz hale gelecek olan İran, Azerbaycan'a karşı uyguladığı dengeleyici bir ilişki kurma yaklaşımını değiştirmek zorunda kalacaktır.

Savaştan başarılı bir şekilde çıkmış ve işgal edilmiş topraklarını geri almış olan Azerbaycan, Güney Azerbaycan Türkleri için cazibe noktası olma yolunda ilerlemektedir. Sahip olduğu enerji kaynaklarıyla ülkenin refahı arttıkça Kafkasya'nın parlayan yıldızı olacaktır. İran, Azerbaycan bağımsız olduğundan itibaren istemediği

senaryonun gerçekleşmesine adım adım yaklaşmaktadır. Bu nedenle yeni dönemde Azerbaycan bölge ülkelerinden herhangi biriyle dengelenebilecek bir ülke olmaktan uzaklaşacaktır. Azerbaycan üzerinde Türkiye'nin artan tesiri İran'ı bölgeden soyutlanmaması için perspektifini genişleterek geliştirmesine yol açabilir.

Son olarak 21 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan ve Türkmenistan arasında anlaşmazlık konusu olan Hazar Denizi'ndeki Kepez bölgesinin kaynaklarını işletme sorunu, varılan mutabakat neticesinde çözülmüştür. Bu şekilde İran'ın bölgedeki sorunlardan fırsat kollama yaklaşımı boşa çıkarken, Azerbaycan için yeni iş birliği fırsatları ortaya çıkmıştır. Buna karşın yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ABD'deki başkan değişikliği ve yaşanan güvenlik zafiyetleri, İran üzerinde bir belirsizlik ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan İran'ın takınacağı tavır ve benimseyeceği yaklaşım, manevra alanının ve etkisinin nasıl gelişeceğini gösterecektir.

Kaynakça

- Akdevelioğlu, A. (1999). *İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Ametbek, D. (2017). *İran Dış Politikasının Jeokültürel Kodları*. Ankara: Ankara Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (Ankasam).
- Aras, O. N. (2006). Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8 (30), 41-59.
- Asl, N. K. (2011). İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü. M. Şahin, & T. Yılmaz İçinde, *Ortadoğu Siyasetinde İran* (S. 141-162). Ankara: Barış Kitap Yayın.
- Ateş, A. (2014). Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16 (16), 39-57.
- Başar, U. (2002). *İran Karabağ Savaşının Kaybedeni Mi?* [Erişim: 30.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813>]
- Bayat, M. (2004). Kaçar Dönemi İran'ında Tasavvuf Karşıtlığı (Çev. Abdullah Kartal). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 229-243.
- BBC (2020). *İran'ın Ankara Büyükelçiliği: Çavuşoğlu Ve Zarif Görüşü, Yanlış Anlama Giderildi*. [Erişim: 16.12.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55282206>]
- Bourtman, I. (2006). *Israel And Azerbaijan's Furtive Embrace*. Middle East Quarterly: [Erişim: 30.11.2020, <https://www.meforum.org/987/israel-and-azerbajjans-furtive-embrace?ref=nf>]
- BP. (2020). *Statistical Review Of World Energy*. [Erişim: 02.02.2021, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>]
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. (Çev.Yelda Türedi,) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Caner, M. (2020, 10 01). *İran'ın Dağlık Karabağ Yaklaşımı Ermenistan Lehine*. [Erişim: 30.11.2020, <https://kriterdergi.com/dis-politika/iranin-daglik-karabag-siyasetinin-acmazlari>]
- Chitadze, N. (2012). Geopolitical Interests Of Iran İn South Caucasus And Georgian-Iranian Relations. *Journal Of Social Sciences*, 1(2), 5-12.
- Çelenk, M. (2014). Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 7-35.
- Dadaşova, R. B. (2019). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan İran İlişkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 23-34.
- Demir, H. (2019). *İran'ın Dış Politikasında "Şii Yayılmacılığı"* [Erişim: 12.12.2020, <http://www.turpav.org/milli-politikalar-enstitusu/dis-politika/iran-in-dis-politikasinda-sii-yayilmaciligi.html>]
- Dilek, K. (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Djalili, M.-R. (2002). Iran and The Caucasus: Maintaining Some Pragmatism. *The Quarterly Journal*, 1(3), 46-58.
- Dursun, A., & Bayraklı, T. (2019). *Genç Nüfusun Sekülerleşmesi İran'da Rejime Tehdit Olarak Görülüyor*. [Erişim: 15.12.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genç-nufusun-sekulerlesmesi-iranda-rejime-tehdit-olarak-goruluyor/1399465>]
- Efegil, E. (2012). İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar. *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 53-69.
- Erkan, S. (2010). İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921). *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 91-117.
- Eşref, A. (2009). İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi. H. Ahmedî İçinde, *İran: Ulusal Kimlik İnşası* (Çev: Hakkı Uygur). İstanbul: Küre Yayınları.

- Financial Tribune. (2019). *Iran-Armenia Trade Hits Record High*. [Erişim: 01.12.2020, <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/96903/iran-armenia-trade-hits-record-high>]
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856–1869). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009(20), 53-68.
- Karadeniz, Y. (2011). İran'ın Bağımsızlığının Curzon'a Teslim Edilmesi: 1919 İngiltere-İran Anlaşması ve Sadrazam Hasan Vusuk. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 6(3), 1011-1027.
- Karadeniz, Y. (2013). İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 292-307.
- Kelkitli, F. A. (2013). Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar. *Ermeni Araştırmaları*(46), 129-142.
- Keneş, B. (2011). İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim (1979-2011) . *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Ana Bilim Dalı.
- Khoshnood, A., & Khoshnood, A. (2020). *The Armenian-Azerbaijani Conflict And Its Implications For Iran*. [Erişim: 16.11.2020, <https://besacenter.org/perspectives-papers/armenia-azerbaijan-conflict-iran/>]
- Konukçu, Y. (2017). *İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet*. [Erişim: 15.11.2020, <https://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/08/dd7-iranenerji.pdf>]
- Küpeli, Ö. (2015). Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi. *Cihannüma Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 95-113.
- Nassıbu, N. (1999). Azerbaijan-Iranian Relations: Past And Present. *Journal Of Azerbaijani Studies*(22), 3-23. [Erişim: 15.11.2020, <http://webmail.khazar.org/bitstream/20.500.12323/172/3/n.%20nasibli.pdf>]
- Önal, B. (2018). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Kafkasya Politikaları Çerçevesinde Türkiye-ABD İlişkileri. *1.Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi* (S. 84-97). Mardin: İksad.
- Özey, R. (2017). *Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-411.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: TTK.
- Sinkaya, B. (2012). İran'ın Kafkasya Politikası. M. Aydın İçinde, *Kafkasyada Değişim Dönüşüm(Avrasya Üçlemesi Iı)* (S. 229-256). Ankara: Nobel Yayın.
- State Commission On Migration Issues (2019). *2019 Migration Profile Of Georgia*. Tbilisi, Georgia: State Commission On Migration Issues. [Erişim: 25.12.2020, http://migration.commission.ge/files/mp19_eng_web3.pdf]
- Şahin, M. (2008). İran Dış Politikasının Dini Retoriği. *Akademik Ortadoğu*, 2(4), 9-20.
- Şimşir, B. N. (2012). Azerbaycan: Kızılordu'nun Azerbaycan'ı İşgali ve Türkiye'nin Tepkisi (Ocak 1990). *Atatürk Dergisi*, 1(1), 57-93.
- Veliyev, E. (2007). Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- World Bank (2018). [Erişim: 02.12.2020, <https://wits.worldbank.org/countryprofile/en/country/geo/year/ltst/tradeflow/expimp/partner/by-country/>]
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199.
- Yıldırım, Z. (2014a). İran-Azerbaycan İlişkileri: Çatışan Çıkarlar Paylaşılan Sınır. H. Çomak, & C. Sancaktar İçinde, *Ortadoğu Analizi; İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı* (S. 263-289). İstanbul: BETA Yayınları.
- Yıldırım, Z. (2014b). İran – Ermenistan İlişkileri: Ortak Sorunlardan Doğan İşbirliği. *Demokrasi Platformu*, 10(35), 1-28.
- Zeatira, Y. E. (2014). *İran'ın Elindeki Dördüncü Arap Başkenti*. [Erişim: 10.11.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iranin-elindeki-dorduncu-arap-baskenti/>]